

др Сима Аврамовић,
доцент Правног факултета у Београду

СРПСКИ ПРЕВОД ХЕКСАБИБЛОСА ПЕТРА ВИТКОВИЋА

Византијски зборник приватног права из 1345. године, *Хексабиблос* Константина Арменопулоса, који се у Грчкој примењивао чак до доношења Грађанског законика 1946. године,⁽¹⁾ у последњој деценији XVIII века побудио је пажњу карловачког митрополита Стратимировића. По његовом налогу настао је први српски превод тог ремек дела византијске правне културе. Пошто овај превод, међутим, није сачуван, зборник је остао у нашој историјскоправној литератури непознат и готово нежабележен⁽²⁾: довољан разлог да се после скоро два века покуша сачувати од потпуног заборава. С друге стране, околност да текст превода није доспео до наших дана, чини се да не би требало да представља препреку разматрањима услова и могућих узрока његовог настанка, као и могућих ефеката који су се њиме намеравали постићи. Једном речју, верујемо да и поред недостатка рукописа овог необјављеног српског превода *Хексабиблоса* има потребе и могућности за истраживањем његовог правно-политичког значаја.

Ово утолико пре што је, срећом, сачуван један поуздан извор — оригинално писмо јегарског, а потом будимског пароха Петра Витковића, коме је поверено превођење, митрополиту Стратимировићу, посвећено проблемима око превођења „Хексабиблоса”. Сем тога, „Летопис матице српске” прве године свог излажења, у биографији Петра Витковића коју објављује, бележи и околност да је он сачинио превод Арменопулосовог дела⁽³⁾. Овај други извор отклања све сумње у погледу

* Реферат одржан на Савјетовању правних хисторичара СФРЈ у Сплиту од 6—8. октобра 1983. године, посвећеном теми *Сусрети правних култура у нашој државноправној повијести*.

(1) Више о примени *Heksabiblosa* у Грчкој као позитивно-правног текста почев од средине XVII века, в. код N. J. Pantazopoulos, *Church and Law in the Balkan Peninsula during the Ottoman Rule*, Thessaloniki 1967, 45.

(2) Једини важнији помен овог превода среће се код Д. Руvaraца, *Петар Витковић парох будимски*, „Архив за историју српске православне карловачке митрополије” II 1911, 17—23. О овом преводу је, колико нам је познато, писао једино још Charalambos Papastathis, *Zur Verbreitung der „Heksabiblos” des Harmenopoulos in slavischen Raum*, „Balkan Studies” 17, Thessaloniki 1976, 87.

(3) М. В. (итковић), *Биографическе черте славни Сербала*, „Летопис Матице српске” 3, 1825, 23—31.

постојања тог превода, чији је једини примерак — пре него што је био штампан — изгорео у пожару у Будиму 1810. године. Најзад, низ других, посредних извора који говоре о времену у којем превод настаје, омогућавају сагледавање целине услова у којима и због којих је до његовог настанка вероватно дошло.

I

Име преводиоца „Хексабиблоса“, Петра Витковића, нећемо пронаћи у нашим новијим енциклопедијским издањима. Енциклопедија Југославије говори једно о његовом сину, Михајлу (Јегар 28. VII 1778—Пешта 9. IX 1829.), који је спадао међу значајније српске књижевнике у Монархији: одрастао међу Мађарима, и с обзиром да је спрска колонија у Јегру у то време била већ сасвим малобројна, већи део свог опуса оставио је на мађарском језику. Уз то је прикупљао српске народне песме и преводио их на мађарски(4), а у поменутом, првом броју „Летописа матице српске“ написао је биографије свог деде, Јосифа и оца, Петра. Његовог оца, пароха јегарског и будимског, Петра Витковића, помиње пак наша предратна, Станојевићева Енциклопедија(5). Витковић је рођен 1754. године у Јегру у Угарској, а умро 1808. у Будиму. Отац Јосиф му је, такође, био образован и угледан српски свештеник, протопрезвитер у Јегру (1720—1796): поред матерњег и мађарског језика, добро је знао и грчки и латински, тако да „у јегерском Архиепископском Семинаријуму никад се не би јавни испит из грчког језика држао, док не би и он призван био“(6). Петар је основну школу завршио у Јегру, а „с особеном ревностју учаше славенскиј језик от свог родитеља и от тогдашњег учитеља Атанасија Поповића“. Широко образовање стиче у језуитској гимназији коју је са успехом завршио, да би потом отишао у Беч на студиј философије. Ту је упознао Доситеја Обрадовића, који је управо тада (1771—1776) у Бечу провео својих „шест полезних и радосних година“, а који му је „упутствованије у грчком језику дао, поштрувајући га к прилежном чтенију стари грчешки списатеља“(7). Тако је Петар уз Доситеја стекао солидно класично образовање, а није тешко претпоставити да је морао доћи у додир и са његовим младалачким просветитељским идејама. Његов биограф вели да би он у Бечу „још дуже остао и друге науке слушао“, да се због болести мајке није морао вратити у Јегар 1774. г. Исте године постаје ђакон, а убрзо потом свештеник и парох јегарски. Ту је најпре издејствовао дозволу од цара Јосифа за зидање нове српске цркве, а потом прикупио средства и за четири године саградио и опремио нови храм. Но, када је у Јегру дошло до сукоба између досељених Грка, махом Цинцара, и Срба око језика богослужења(8), поп Петар напушта Јегар и по позиву се сели за пароха у Будим 1803. године, где касније и умире. Његова

(4) Енциклопедија Југославије, Загреб 1971, VIII, 508.

(5) Народна Енциклопедија Српско-Хрватско-Словеначка, ред., С. Станојевић, Загреб (б. г.), I, 382.

(6) М. В. (итковић), *op. cit.*, 17. Поменимо и околност да је други Јосифов син Михајло, брат Петров, био сенатор града Јегра, *ibid.*

(7) *Ibid.*

(8) Д. Ј. Поповић, *О Цинцарима, Прилози питању постанка нашег грађанског друштва*, Београд 1937, 211.

широка култура и околност да „у славенском и греческом језику бјаше совершен, а знајаше латински, мађарски и мало талијански”, вероватно га је сврставала у ред најобразованијих Срба у Монархији, поготово клерика, што очито није било непознато његовим савременицима, а напосе његовом црквеном старешини, митрополиту карловачком Стратимировићу. Тако је, по свој прилици, и дошло до тога да је баш пароху Витковићу, још за време његовог службовања у Јегру 1799. године митрополит поверио преводбење Арменопулосовог „Хексабиблоса”. Из те године потиче поменуто Петрово писмо Стратимировићу, сачувано у карловачкој патријаршијској Библиотеци, односно митрополитском Архиву које омогућава увид у неке проблеме са којима се преводилац сусретао.

„Ваша екселенција! Високо Превосходителнејшиј и високо Преосвјашћенејшиј Г. Г. Архи-Епископ и Митрополит, мене Отец Прешћедриј и Архипастир всемилостивејшиј!

Promptuarium Juris Armenopuli Греко — Латинскиј и просто — греческиј 25. Августа прием до рук, начах читити и соравњати једну книгу с другоју во всех параграфах и Главизнах, јена что преизлишнее во јединој и другој случилобисја мене обрести? ничтоже обретох разве что Греко-Јелинскиј Диалект јест весма сокращен и малими словеси много сказует, а Просто-Греческиј пространен сиј простран вешћи описует.

Две вешћи токмо в' Греко-Латинском не обретајусја:

1. Краткое описание сродства Духовнаго и плотскаго и дозволение и возбранение по степенем јего;

2. Канони церковнија о св. Апостол и васеленских Соборов з кратце Собранија. Сија убо надлежит мене по повеленију зашеја Екселенцији на славенскиј протолковат. Но аиће ведаете известно В. Е. да Арменопул не находитсја на нашему Дијалекту, јединим трудом Благословите, и дозволите Его мене цјелаго на славенскиј преписати. Само сие молити усуждајусја, да наложите г. Павлу Диамандигу, купцу Пештанскому, нуждија хартии мене из Пеште преслати, елико бо потребују...

у Јегру, 1. Септем. 1797.

Нижашчиј вазал и Богомолец присниј

Петар Витковић, с. р.

будниј парох Јегарскиј”(9)

Мада одговор митрополита Стратимировића на ово писмо није сачуван, извесно је да је био позитиван, те је Петар Витковић, највероватније до краја следеће, 1798. г., превео *Хексабиблос*”, али превод није био штампан до 1810. године, када је изгорео једини примерак оригиналног рукописа.

Могуће је, међутим, реконструисати којим се изворним текстовима Витковић користио. Наиме, у карловачкој Патријаршијској Библиотеци се налазио (под бр. 0070) примерак Арменопулосовог дела, издат у Женеви 1587. г. (на око 450 страница) под насловом *Promptuarium juris*. С десне стране је био оригинални грчки текст, а са леве превод на латински. На првој, повезној страни књиге неко је руком дописао податке

(9) Архив за историју српске карловачке митрополије, 1911, 2, 17.

(10) М. В. (итковић), *op. cit.*, 26.

о књизи и њеном писцу(11). Овај примерак *Хексабиблоса* се, међутим, не налази у Патријаршијској библиотеци у Београду, која је преузела штампани књижни фонд карловачке Библиотеке. Поред овог издања Готофредовог, изгледа да је баш Стратимировић послао Витковићу и четврто, млетачко — Спаносово издање овог дела на новогрчком језику, штампано 1777. г. у Венецији (на 603 странице). На основу начина на који Витковић извештава митрополита о томе да је у старијем грчком издању стилизација норми лапидарна, могло би изгледати да је преводилац имао више симпатија према овоме тексту. Ипак, с обзиром да Витковић истиче да рукопис не садржи делове о врстама сродства и о канонима апостола и васељенских сабора, који су вероватно интересовали српску цркву, чини се прихватљивијом претпоставка да је као основ за превод послао још и новији, млетачки текст; утолико пре што је то издање међу православним живљем и свештенством у Грчкој баш тада стицало све већу популарност и све ширу примену. Увидом у овај примерак који се чува у Патријаршијској библиотеци у Београду под новом синатуром П IX 43 (видљива је и стара, 0080), стекли смо утисак, на основу краћих коментара и забелешки писаних вероватно руком Петра Витковића, да се он обилато користио баш овим издањем текста *Хексабиблоса*, односно да је превод извршен на основу тог издања(12).

Други део поменутог Витковићевог писма открива његову намеру да са грчког преведе и проповеди Еустратија Аргента са Хиоса, али и сумње да би штампање ових превода било оствариво. С обзиром да је аустријска цензура још увек одобравала издавање сваке књиге на „славенском“ језику, парох унапред скреће пажњу митрополиту да „једе ју напечатати не возможно“. Ипак, сама околност да се преводу приступило и да је превод *Хексабиблоса* сачињен, недвојбено говори о томе да су се извесни ефекти и користи од њега ипак могли очекивати. То је питање које привлачи наше посебно интересовање.

II

Мотиви који су условили Витковићево и Стратимировићево опредељење да приступе тако обимном и тешком подухвату за то време (подсетимо да до данас немамо целовит превод *Хексабиблоса* на српскохрватски) сигурно су морали бити разноврсни.

(11) „*Auctor vixit Sec. 14. Natus anno 1320. et mortuus 1380. quod detexit Lambecius Comm. Bibl. Vindob. P. I. Liber VI p. 39. Vide etiam de hoc Harmenopuli Proximo C. H. Fabrotum in Notitiis praevis ad Basilica, et etiam Natitiam Juris quae corpori Juris Civilis Justinianei editionis Godofieri profix est*“; Руvaraц сматра да је те податке дописао лично митрополит Стратимировић, в. ближе Д. Руvaraц, *оп. cit.*, 18.

(12) Прво издање *Хексабиблоса* на новогрчком говорном језику објавио је Алексис Спанос у Венецији 1744. г. по налогу хераклејског архиепископа Герасима. Примерак његовог четвртог издања који смо нашли у Патријаршијској библиотеци у Београду је (осим корица) одлично очуван и очигледно није прошао кроз много руку. Отуд је вероватно да су глосе баш Витковићеве: сем тога, писане су на грчком (нпр. на стр. 6, 7, 30, 39, 108, 110, 152, 285, 287, 311, 327) или на црквенословенском (стр. 114, 185, 233, 237). Најзад, и њихова садржина је таква да указује да их је могао писати баш неко ко се латно преводио: на неким местима се извесни појмови преправљају или објашњавају (стр. 7, 39), негде се преводи на црквенословенски (стр. 233), а често се црквенословенском речју „сие“ истичу места која су од посебног значаја (стр. 114, 185, 237) или је неки део — нпр. поглавље где се говори о тестаменту — означено са „+“ (стр. 320). Све ове забелешке су писане истим рукописом и истим мастилом.

Најпре треба имати у виду потребу православне Карловачке митрополије за систематизованим зборником канонских правних прописа. Српска црква је, више но иједна друга православна црква, била како чувар народног обележја и идентитета, тако и производ народног духа. Отуд није мали број народних обичајних правила која је црква чувала и санкционисала и која су постала део њеног правног система, због чега се она делом и разликовала од осталих православних цркви. С друге стране, систем извора права се ипак већим делом заснивао на неким заједничким основама и то махом писаним правилима: почев од светог писма, преко закључака и одлука васељенских и месних сабора, до закључака и наредби архијерејских сабора или синода, правила и наредби патријарха, митрополита или наредби и упутстава епископа и епархијских црквених власти. Најзад закони, уредбе, наредбе и привилегије световне власти, које се тичу регулисања црквених односа, допуњавају шаролики мозаик система извора канонског права, посебно када се ради о Карловачкој митрополији: за регулисање положаја српске цркве и српског народа уопште, у Монархији од највећег значаја су биле баш привилегије које су Србима давали још угарски краљеви (почев од Сигисмундових повластица у XV веку), а потом аустријски владари (посебно привилегије Леополда I у време аустријско-турског рата 1683—1699); отуд оне за Митрополију имају значај главних или кардиналних извора(13). По важности потом долазе коментарски или експликативни извори (тумачења привилегија од стране аустријских владара путем патената, рескрипата, диплома, деклараторија, итд. којима су привилегијална права сужавана или проширивана), као и државно-религијски извори (прописи путем којих Монархија непосредно регулише или утиче на решавање неких верских питања српске цркве и народа)(14). Тек потом следе тзв. ауторитативни извори црквених власти — у питањима која имају превасходно верски карактер. У тој области, међутим, није било много реда: односи су регулисани према обичајима донетим из Пећке патријаршије, у духу општих канонских прописа православне цркве (посебно према Крмчији светог Саве), на основу правила и прописа које су доносили истакнутији митрополити и епископи (таква су нпр. Монашка правила митрополита Вићентија Јовановића из 1733. г., као и његова Правила за свештенике и Правила за протопрезвитере, потом Правила за клир митрополита Павла Ненадовића из 1745. г., итд.), као и на основу правила и прописа које су доносили народно-црквени сабори или архијерејски Синод митрополије, итд.(1).

Православно канонско право је, дакако, регулисало не само организацију цркве, већ се примењивало и у свакодневном животу Срба у Монархији, посебно на брачне и породичне односе. Стога би при таквом несређеном систему извора права овакав, макар и приватни превод ауторитативног византијског зборника какав је *Хексабиблос*, који садржи бројне прописе баш из тих области, могао бити од знатне користи, јер олакшава тумачење и примену прописа православног канонског права.

(13) Упор. Урош Станковић, *Правно развијање српске православне митрополије Сремско-карловачке*, I, Земун, 1936, 18.

(14) Ови други се у већем обиму јављају почев од терезијанских реформи, као нпр. *Регуламенти* из 1770. и 1777. г., *Школски устав за православне тривијалне мале школе* из 1776. г., *Декларација* из 1779. г., *Конзисторијални систем* 1782. г., итд.

(15) *Ibid.*

Могуће је да је образовани митрополит Стратимировић, иначе свршени правник пештанског и бечког универзитета, имао у виду овај моменат. Јер, у Патријаршијској библиотеци одн. Архиву у Карловцима је сачуван већи број Стратимировићевих рукописа, од којих је неколико обимнијих који су посвећени тумачењу извесних спорних питања породичног и наследног права. Такве су нпр. расправе о степенима сродства (на 4 листа), о томе до ког су степена сродства забрањени бракови (на 5 листова), а посебно место заузимају два његова рада о разводу брака због прелјубе — први на 56 страна рукописа из 1793. г. и други из 1795. г. на 20 страна(16). Већина ових радова написаних „на искање царског декрета” или краљевског утарског Намесничког већа, сведочи о сусрећању митрополита са проблемом тумачења и примене православних црквених прописа који су регулисали ове области, некако баш у време када ће бити донета одлука о потреби преводбења *Хексабиблоса*.

Осим тога, у то време су и просветитељске идеје Доситеја Обрадовића почеле да поткопавају нека основна начела црквеног породичног и брачног права. „Живот и прикљученија” садржи жестоке нападе на постојеће канонске прописе. Описујући свој повратак у родно Чаково после двадесет година, Доситеј наводи два примера апсурдних црквених брачних норми: оне су браниле једној његовој младој суседи поновну удају премда је муж напустио кућу и нестao без трага; друга суседа, пак, није могла ступити више у брак, пошто су јој претходна три мужа умрла(17). Уз то вели да је у Цариграду и Смирни „очима својим гледао да црква и патријарси за много мањи узрок дозвољавају женама за другога поћи мужа”. Доситеј сведочи да је о том питању разговарао и са митрополитом Вићентијем (Јовановићем, прим. С.А.), али да је добио мало задовољавајући одговор: „Ја знам да је то тако; али нека они пред богом одговарају који су то тако узаконили; ми се сад морамо слепо држати”(18).

Једном речју, могуће је да се налет просветитељско-грађанских идеја дотакао и новог митрополита, Стратимировића. Како је *Хексабиблос* у суштини садржао правила римског права, која су, међутим, по својим спољним обележјима имала изглед грчкoвизантијске кодификације, није немогуће да је жеља за модернизовањем — а у исто време за очувањем ауторитета и надлежности црквеног православног права у световним односима — била један од елемената за Стратимировићево опредељење у погледу преводбења *Хексабиблоса*. Изузетна правна наобраза коју је овај православни митрополит стекао, посебно слушајући у Бечу предавања тада чувеног професора Пехема из општег, аустријског, црквеног и римског права(19), давала је солидну основу за такав начин резоновања и одлучивање о потреби превода *Хексабиблоса*.

Ипак, мада су ови правни моменти имали одговарајући значај, рекло би се да нису били једини покретачи одлуке о преводбењу Арменопулосовог дела на наш језик. У поменутом раду који говори о прерадама *Хексабиблоса* код словенских народа Папастатис је, помињући ту

(16) Списак рукописних радова митрополита Стратимировића који су се чували у карловачкој патријаршијској Библиотеци (данас у Митрополитском архиву у Карловцима) дао је Димитрије Руварац, *Нацрт живота и списак књижевних радова митрополита Стефана Стратимировића*, „Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор” 75/1921.

(17) Д. Обрадовић, *Писмо Харалампхију; Живот и прикљученија*, Београд 1975, 199.

(18) *Ibid.*

(19) Димитрије Руварац, *op. cit.*, 71.

и Витковићев превод, набројао неколико елемената које сматра релевантним у том контексту. Он пише да овај превод није био неопходан Србима који су живели у османлијском царству, већ баш Србима у Монархији због: а) јачања културног јединства и заједништва са сународницима у османлијском царству; б) због остварења везе са историјским наслеђем, тј. са Душановим закоником који је настао под утицајем византијског права; в) због потребе тумачења извесних правних правила из Светосавског номоканона; г) због потребе проширења извора права; д) због потребе да се створи прегледан зборник правних прописа који би постојао упоредо са римским правом које је важило у Монархији(20). Не улазећи уопште у аргументацију ових ставова, што уосталом и није био циљ тог рада, Папастатис назначава интересантне елементе као могуће узроке настанка овог превода. Тврдња да је он био потребан због тумачења неких прописа Светосавског номоканона (мада би је требало доказивати у посебном обимнијем раду), као и у циљу проширивања извора права, у крајњој линији је у сагласности са заључком који смо изнели о нужности систематизовања тзв. ауторитативних црквених извора у Карловачкој митрополији. Три преостале Папастатисове претпоставке о узроцима настанка Витковићевог превода, у основи повезују присуство извесних политичких момената, које он не елаборира нити доказује. Дубље сагледавање политичког миљеа који је окруживао српски народ и цркву под Хабзбурговцима у то време, међутим, свакако може потпуније оријентисати закључивање о факторима који су условили Витковићев подухват.

Последње деценије XVIII века биле су од преломног значаја за Србе у Монархији. Терезијанске реформе су у великој мери определиле не само њихов политички положај, већ и њихову културну оријентацију: „Раздобље од народно-црквеног сабора у Карловцима 1769. г. па до Деклараторије 1779. г. представља ту присилну западноевропску раскрсницу српског душевног живота”(21). Црквено-политичке и културно-просветне реформе умањиле су утицај цркве, а руски скоро потпуно одстраниле. Регуламенти, Деклараторија и Конзисторијални систем, који су задржали важност чак за наредних осамдесетак година, упркос свим отпорима који су пратили њихово увођење, условили су у доброј мери напуштање дотадашње руско-словенске и прихватање западноевропске, германске оријентације(22). У том контексту је српско грађанство у Монархији са симпатијама прихватило реформе Јосифа II којима је он покушао да ограничи феудалне привилегије цркве и клера (како православног, тако и католичког), али је с друге стране издао и *Toleranzpatent* који гарантује слободу вероисповести православнима. Одушевљење Срба Јосифом II и Аустријом кулминирало је када је аустријска војска под фелдмаршалом Лаудоном, уз помоћ српских фрајкора, 9. октобра 1789. године освојила Београд. Тадашњи карловачки митрополит Путник честитао је одмах Лаудону ослобођење Београда(23),

(20) Caralambos Papastathis, op. cit., 69.

(21) Мита Костић, *Генеза немачке културне оријентације у Срба*, Загреб, 1922, 5.

(22) У томе процесу посебно место је заузимала реформа основних школа по аустријском узору, штампање двојезичних школских уџбеника са немачким и словенским текстом, монопол Курбекове штампарије на штампање словенских текстова, забрана увоза књига за православне из иностранства, а нарочито из Русије, итд.

(23) Митрополијско-партијаршијски Архив у Карловцима (неексхибована акта), 1789

а у српској књижевности забележена је поплава похвала фелдмаршалу и Јосифу II, кога тада и Доситеј велича као „Сербије миле благог спаситеља”(24). Лојални аустријско-српски дух одражава и чувени Рајићев спев из 1791. г. *Бој змаја с орлови*, у коме пева борбе Аустрије са Турцима, а нарочито освајање Београда, и притом слави Јосифа као „дара и господина, који српском народу с руку и ногу синцире скида и ране од турских бичева вида”. У околностима када је српски живаљ био прикљештен између османлијског царства с југа и моћне царевине са севера, није чудо што се српска народна и државна мисао по невољи везала уз идеју аустријске државности. Још ће драма Козачинског *О смрти цара Уроша V и о паду српског царства* (1733) и *Стематографија* Христифора Жефаровића (1741), где српски бели орао лети под окриље аустријског црног орла(25) изражавати једино решење које се Србима тада чинило остваривим: што већа политичка и културна аутономија у оквирима хабзбуршке Монархије.

Међутим, усхићеност Јосифом II и Аустријом спљашњава већ пошто је Свиштовским миром 4. VIII 1791. г. Аустрија, притиснута унутрашњим и спољним недаћама, препустила Турцима освојене делове Србије и Београда. Тим поводом ваљевски кнез Алекса Ненадовић, љут због неиспуњених аустријских обећања која су пратила увлачење Срба у тај рат, изговара већ чувену реченицу да ће „ићи од манастира до манастира и казивати сваком калуђеру и попу да у сваком манастиру запишу да више никад, ко је Србин, Немцу не верује”(26). Делећи незадовољство Срба у Београдском пашалuku због Свиштовског мира, Срби из Монархије су посебно били разочарани Аустријом и због исхода Темнишварског сабора 1790. г. Није морало протећи много времена да би постало очигледно да је овај црквено-народни сабор за Монархију представљао само политички маневар са Србима ради умиривања Мађара, те да по остварењу главног циља, од остварења српских захтева (поготово оног за добијањем аутономне територије у Банату) нема ништа(27). Штавише 1792. г. укида се Илирска канцеларија у Бечу и њени се послови предају Мађарској дворској канцеларији, чиме се Срби пуштају на милост и немилост Мађарима.

Та противуречна расположења и околности пратиле су прве кораке новоизабраног митрополита Стратимировића. У време када је црква представљала једини признати облик организовања српског народа у Монархији, он је био његов најзначајнији и једини легитимни представник(28). С обзиром на то, митрополит је био принуђен на вођење стрпљиве политичке и дипломатске игре тешке и често рискантне, стално лавирајући између коректности према Аустрији и љубави према Русији. Стратимировић је успео, на њему својствен начин, да очува коректан и

(24) Вид. ближе Мита Костић, *Доситеј Обрадовић у историјској перспективи XVIII и XIX века*, Београд 1952, 78.

(25) Упор. Т. Остојић, *Народна мисао и идеја ослобођења и уједињења у историји и књижевности Војводине*, „Летопис Матице српске” 1923, књ. 300, 459.

(26) *Проте Матеје Ненадовића Мемоари*, Београд 1951, 34.

(27) О току и одлукама Темнишварског сабора, в. Душан Ј. Поповић, *Срби у Војводини*, I—III, Нови Сад, 1959—1963, III, 24.

(28) С обзиром да у његово време није одржан ниједан народно-црквени сабор, а како је Х законски чланак угарске Дијете од 1792. г. дао митрополиту право да гласа на Дијети, Стратимировић је и фактички и правно био централна српска политичка личност. О његовој политичкој делатности писано је доста, али су посебно интересантни радови Б. Слијепчевић, *Стеван Стратимировић*, Београд 1936 и Н. Радојчић, *Око митрополита Стратимировића*, „Гласник историјског друштва Н. Сада”. X/175.

лојалан однос према Монархији, те га је двор особито ценио, поготово због неколико крупних политичких потеза(29). Да ли се српски клерик и зато, а имајући у виду потребу заједничког живљења са Монархијом и западноевропску, германску културну оријентацију која је јачала, определио за превођење „Хексабиблоса“ као зборника римског права, који би, макар био и приватног карактера, могао олакшати приближавање правног система Карловачке митрополије аустријском, зборника који би помиривао осећај продужавања византијске православне традиције и осећај неопходности прилагођавања животу у оквирима аустријске државе и права? Чвршћих доказа за то нема, а ако се има у виду да је Стратимировић свим срцем радио на остварењу српске државне идеје под окриљем Русије, онда би се чак ова, иначе логична претпоставка, могла доводити у сумњу.

Разумом везан за Монархију, Стратимировић је био искрени русофил, јер је веровао да само уз помоћ словенске и православне Русије Србија може успоставити своју изгубљену државу. Радио је и учинио доста на развијању националне културе(30), али се и на том плану осећао снажан руски утицај. Набављао је Стратимировић из Русије све што год се могло набавити од књига, а посебно богословска дела: требник, службеник, апостол, часослов, псалтир, јеванђеља и њихова тумачења, збирке молитава, библијске историје(31). Настојао је да се преведе и изда целокупна Библија, према московским и кијевским издањима, коју је требало да приреди и штампа Стеван Новаковић (1794. г.)(32). Једном речју, његово је опредељење, и културно — посебно у погледу књижевног језика (ватрени је био присталица задржавања рускословенског уместо народног језика)(33) и политичко — у погледу народног ослобођења, оријентисано према Русији. Само то објашњава смелост коју показује шаљући јуна 1804. г. познати *Мемоар* руском цару Александру, где излаже свој план о стварању српске државе под окриљем Русије, оцртавајући чак и границе те државе и предлажући да један од чланова руске династије буде њен владар(34). Национална идеја, потхрањивана српском средњовековном традицијом коју је црква неговала, у спрези са дубоким русофилством, објашњава овај корак митрополита због којег му „глава игра“.

(29) Тако је нпр. одмах по избору за митрополита отишао у Беч на подворење цару, покупао да помогне у умиривању Тицанове буне, дискретно одржавао везу између Аустрије и устаничке Србије, итд.

(30) Тако је његовим ангажовањем већ 1791. г. основана српска Карловачка гимназија, а 1794. г. Богословија и Благовејаније и Конвикт за сиромашне баке. Његова књижевна делатност такође није била безначајна, в. ближе Ј. Радонић, *Митрополит Стефан Стратимировић, Слике из историје и књижевности*, Београд, 1938.

(31) Хронолошки ред штампања појединих књига износи С. Новаковић, *Српска библиографија за новију књижевност 1744—1867*, Београд, 1869.

(32) Да би тај подухват олакшао, Стратимировић је чак наредио свештенству да се претплате на ово дело. Но, како је Новаковић продао штампарију будимском Универзитету, Библија је штампана тек 1804. г. у Будиму у пет књига. Стратимировић је одмах пет примерака послао у Србију, о чему постоји сведочанство у Митрополијско-патријаршијском архиву, 1805 — 91.

(33) Стратимировић је борбу против народног језика (а за задржавање рускословенског и славеносрпског) сматрао битним питањем одржања постојећих политичких односа у Монархији. Јер, не може се негирати постојање тенденције код Аустрије да се реформом језика и натурањем латинице ослаби утицај цркве, уз претпоставку да ће слабењем црквене организације ослабити и политичка борба српског народа.

(34) С. Димитријевић, *Стеван Стратимировић, митрополита Карловачког, план за ослобођење српског народа*, Београд 1926. У овом раду је објављен и целокупан текст Стратимировићевог Мемоара који је, преко протојереја Сомборског, некадашњег царевог учитеља, послао Александру I.

С друге стране, није само митрополит, већ је и целокупно тадање српско грађанско друштво и култура било обузето идејом о обнови старе славе средњовековне српске државе и сећањима на њу. Српски препород у XVIII веку, посебно под Монархијом, тесно се везивао за средњовековну српску баштину и њену традицију(35). Вероватно отуд није случајно да се баш у том периоду повећава број нових преписа *Душановог законика* који додуше садрже углавном само текст *Законика* и тзв. *Јустинијанових закона*, искључујући или прераспоређујући одребе *Синтагме*(36). Напорима цркве да конституише себе и свој народ и да се прогласи јединим легитимним наследником средњовековне моћне државе, иде на руку оживљавање традиције Душановог законодавства; њоме се, у суштини, оспорава легитимност османлијске и сваке друге не су, отуд, и далекосежне идеје једног националног програма; подсетућинске власти. У већини нових преписа Душановог законика присутна је на славну прошлост у суштини је било усмерено на савремено идеолошко и политичко понашање(37). У којој мери је, у вези са том идејом, стајала идеја о потреби превођења *Хексабиблоса*, што је евентуално могао бити још један од доказа значаја српске средњовековне правне традиције и њене везе са византијском, чини се такође да није могуће у овоме тренутку тачно одредити.

Изгледа, међутим, да се за један други политички моменат може са више сигурности рећи да је био значајан фактор доношења одлуке о превођењу *Хексабиблоса*. Наиме, Стратимировићево политичко опредељење и деловање обележено је, како по положају који је заузимао, тако и дубоким личним уверењем, здруженом борбом за одбрану православља. За разлику од Доситеја, са којим је и поред супротних назора био добар пријатељ, Стратимировић је и даље везивао национално за веру и цркву, српство са православљем. Доситеј ће у српско грађанско друштво XVIII века унети нова схватања, увидевши да вера даје сувише узак карактер националном осећању, па и да може представљати сметњу ослобођењу и уједињењу народа као целине(38); митрополит је, пак, и мишљу и делом, кроз одбрану православља под окриљем Русије, видео и тражио могућност за националну еманципацију. Овакво Стратимировићево везивање борбе за остварење националне идеје за одбрану православља имало је, међутим, своје корене и у бројним настојањима Аустрије — још од терезијанских реформи — да се сузбије руски утицај у световним односима (у области културе, просвете, итд.), и још више, да се Срби однаробују кроз колитику унијаћења у црквеним односима(39).

(35) Истицање везе Карловачке митрополије са Пећком патријаршијом, култ српских средњовековних задужбина (посебно Хиландара) који је међу Србима у Монархији подстакло идеју ктиторства и култови српских владара светитеља, тематика иконостаса који се тада праве, поезија, проза, драма и графика XVIII века — све врви од те националне идеје. В. о том питању Д. Медаковић, *Српски препород у 18. веку и средњовековна баштина „Глас САНУ“* СССХХIV, 4/1983, 37.

(36) Вид. ближе Александар Соловјев, *Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354. године*, Београд, 1980, 75 и 149.

(37) О политичком значењу оживљавања средњовековне српске традиције међу аустријским Србима, упор. Дејан Медаковић, *ор. cit.*, 40.

(38) Већ на самом почетку свог писма Харалампију Мамули, Доситеј на више места у први план извлачи потребу језичког и културног јединства Срба уместо принципа јединства вере и цркве као основа националног јединства, в. Доситеј Обрадовић, *ор. cit.* 41 и даље.

(39) Унијатска — грчкокатоличка црква у богослужењу користи грчовизантијски обред на грчком, старословенском, румунском и другим језицима, али признаје јединство са римокатоличком црквом, а папу признаје за свог врховног црквеног поглавара. Као по-

Иако је Патентом о верској толеранцији (*Toleranz Patent*) Јосифа II 1781. г. била призната слобода вероисповести и православцима, она им је, нарочито где су били у већој мери измешани са римокатоличким живљем, фактички била често угрожавана. Зато је Темишварски сабор 1790. г. доста пажње посветио жалбама против насилног унијаћења, које су стизале са свих страна — из сремско-карловачке, пакрачке, велико-варадинске епархије, ит.(40). И у Стратимировићево време је политика унијаћења била агресивна. Сачувана су два његова писма из 1798. г. Петру Видаку, архимандриту манастира Грегетег(41), у којима пише да је мункачки епископ примио више од 30.000 форинти за унијатску пропаганду, а да је слично и са великоварадинским унијатским епископом. Боравећи у Бечу, Стратимировић је дошао до непобитног, онеспокојавајућег сазнања да је политику унијаћења подржавао и сам двор, те јавља Видаку: „Нас ради, сије скробно и великаго сожаленија достојно, да дворнији дикастеријум и јего величество аки пропаганду уније творјат. Дајушче бо избиточнији, унијатом хлеб, аки дарами публично дајем и нудјај напшија и тако убопија људи и клер јеше остављати благочестије своје и ити ко унијатом“. Још пише да је био код грофа Саурау и да му се жалио на унијећање, а да му је овај одговорио како је цар уверен да православни стоје у сталним везама са Русима и да се зато залаже за унију. Када је потом у аудијенцији код цара (Фрање) излагао проблем унијаћења, скренуо му је пажњу да се унијаћењем не могу спречити везе са Русијом, јер их одржавају и они који су се по-унијатили. Разговор се, међутим, даље водио о разликама у вероисповести православних и унијата, да би био завршен царевом жељом да се и сам Стратимировић поунијати, пошто се православни не могу спасти(42)! Јачег повода за забринутост због угрожености православља није могло бити.

Мисао да је одлука о превођењу *Хексабиблоса* могла бити у вези са Стратимировићевом борбом и бригом за очување православља, могуће је поткрепити још неким изворима.

У другом делу поменутог Витковићевог писма Стратимировићу, видљиви су национално-политички мотиви јасно преломљени баш кроз призму потребе јачања православља. Витковић, наиме, предлаже митро-

себна организација је створена после Сабора у Фиренци 1439. г. на коме је решавано питање јединства хришћана, али је већи значај добила тек на самом крају XVI века и то међу западним Украјинцима — Русинима и ердељским Румунима. У нашим крајевима се најпре јавља у Хрватској почетком XVII века, као верска организација хришћана „грчко-словенског обреда“, који су напустили своја пребивалишта која су се налазила под турском влашћу: први грчкокатолички владика у Хрватској је био архимандрит Симеон, који је имао око 60.000 ускока — верника, изјаснио се 1611. г. за јединство са римокатоличком црквом.

(40) У тужби сремско-карловачке епархије наводи се да су римокатолици присиљавали православне да светкују њихове празнике и да иду у њихове цркве, као и да не дозвољавају православним свештеницима да исповедају осуђенике на смрт; представници пакрачке епархије захтевали су да православни буду ослобођени светковања римокатоличких празника осим четири велика (Божјић, Ускрс, силазак св. Духа и Брашанчево), али и тада „на процесјама их којим либо образом да не нудјатсја“, Архив за историју српске православне митрополије 1911, I, 21. И представници великоварадинске епархије су се на Сабору тужили да „многа и несносна утјесненја трпе од унијатов“ и да их „силом придуждавају на унију“, када би се неки православни свештеник поунијатио, православним верницима су одузимае цркве, а ако они ни силом не желе да приме унију избацивали су их из села, а куће имања би им присвајали унијати; кад умре неко од православних, сахрањиван је по пољима и шумама, а не у гробљу, Архив за историју српске православне Карловачке митрополије 1911, I, 23. В. ближе Б. Слијепчевић, *Историја српске православне цркве*, Минхен, 1966, II, 140.

(41) „Беседа“, Лист за црквене, школске и народне потребе, I/135. 1868.

(42) *Ibid.* О Стратимировићевом доцнијем раду против унијаћења, в. ближе Б. Слијепчевић, *op. cit.*, 144.

политу превођење још једне књиге верског карактера, која објашњава „всја разногласија междy восточноју православнају и њинешнеју Папистическују“, која би се „на тип издаласја и свјашћенству Нашему раздаласја, не само уста противников наших заграждати... но и во истинном исповеданија православнија Нашеја вери несумнено всех Нас утвердити доволна била“(43). Витковић скреће пажњу Стратимировићу да би заузимањем за штампање овог дела и *Хексабиблоса*, у штампарији где је Доситеј издао своје басне, „и самому роду Нашему велику ползу душевнују“ учинио. У отежаним условима верског и политичког живота Срба у Монархији „душевнаја полза“ несумњиво има већи значај од само психолошког: она представља елемент борбе за очување националног кроз очување православља — бар је тако на то морала гледати српска црквена хијерархија. Можда баш због тога оба превода никад нису угледала светлост дана, с обзиром да је аустријска цензура брижно контролисала и одобравала штампање свих српских књига.

Осим тога, има знакова који говоре да превођење овог дела није представљало само случајну епизоду мотивисану индивидуалном научном радозналости, већ део систематског политичко-верског деловања српских клерика-интелектуалаца у Монархији. Тако је Витковић успео да објави расправу *Ostensio Veritatis Reprehensio Falsitatis* 1802. године, у којој велича предност и истинитост православља, што је, с обзиром на процес унијаћенија, имало посебан политички значај(44). Патријаршијска библиотека одн. Архив је, пак, сачувала Стратимировићеве рукописе о историји српског православног Патријархата (у 5 глава, на 114 страна из 1796. г.), где је изражен његов став да су карловачки архиепископи одн. митрополити наследници пећког патријарха; расправу на немачком језику (на 4 табака) под насловом *О разлици између грчкокатоличке и православне цркве и одбијање да Руси потпирују ватру — мржњу — против католика; Енциклопедију свјешћенају восточније цркве на око 30 табака*, итд.(45). Сва ова литерарна активност усмерена на одбрану православља, истовремено је имала и националну боју. Борба за православље, уз латентно присуство дискретне русофилске оријентације, значила је за српски клер у Монархији један од видова напора за очување националног идентитета. Вероватно је да у споју ових трију основних константи Стратимировићевог политичког убеђења и деловања, одговарајуће место може имати и одлука о превођењу византијског *Хексабиблоса*. Иако је то у суштини зборник римског права, бар по општим обележјима он је ортодоксан — потиче из колевке православља — а његова примена је могућа и корисна за то време.

Најзад, доношење одлуке о превођењу *Хексабиблоса* могло је бити поспешено и околности да је, не много пре тог времена, овај зборник био преведен на бугарски језик и објављен у Петрограду 1775. године(46). Није извесно да ли је Стратимировић знао за тај превод, мада је степен вероватноће приличан, с обзиром на његово широко правничко знање и

(43) „Архив за историју српске православне карловачке митрополије“ 1911, 2, 18.

(44) О овоме раду извештава нас Витковићев биограф у „Летопису Матиче српске“ из 1825. г., а Руварац сведочи да је дело било сачувано у карловачкој патријаршијској библиотеци и да је на њему тубом руком било дописано: „*Authore Petro Vitkovics prius Agriensi dein Budensi graeci non uniti ritus Parocho et consistorii Assessor defuncto 1803, 24 Febr.*“, Д. Руварац, *op. cit.*, 20.

(45) Д. Руварац, *Нацрт живота и списак књижевних радова митрополита Стефана Стратимировића*, „Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор“ 1921, 76.

(46) Вид. ближе N. J. Pantazopoulos, *op. cit.*, 49.

интересовање, као и тесне везе које је одржавао са Русијом. Сигурно је, међутим, да му нису била непозната настојања његових савременика, грчких клерика, да се *Хексабиблос* преведе на говорни новогрчки језик. Прво такво издање Алексиса Спаноса штампано је по налогу архиепископа Хераклеје Герасима у Венецији 1744. године; четврто Спаносово издање из 1777. г. поседовао је и сам Стратимировић⁽⁴⁷⁾. Дозвољено је, отуд, претпоставити да је био добро упућен и у мотиве због којих су грчки свештеници под отоманском влашћу приступили преводу овог дела, као и да је знао за успех који је преведени *Хексабиблос* доживљавао у практичној примени међу грчким православним живљем под Турцима (до 1830. г. превод је доживео чак осам венецијанских издања). Тенденција проширења надлежности цркве у области целокупног приватног права, присутна у то време у Грчкој, ни овде није била лишена националне обојености: мада се кроз приватни зборник *Хексабиблос*, који се углавном ослања на царске *Василике* Лава VI, практично уводило у примену римско право и мада је оно делом било у супротности са обичајним правом које је дотле живело у грчком народу⁽⁴⁸⁾, основац на православној византијској правној традицији и њено продужавање учинили су *Хексабиблос* толико популарним. С друге стране, баш присуство одредби римског права објашњава виталност *Хексабиблоса*, његову прилагодљивост новим условима и епитет „грчке правне Библије“ који је носио чак до 1946. г. докле је био примењиван у Грчкој. Стратимировић је, с обзиром на свој правнички и политички формат, као и с обзиром на својство православног митрополита карловачког, многе од ових момената могао имати у виду; околност коју смо утврдили увидом у примерак *Хексабиблоса* у Патријаршијској библиотеци — да је превод извршен баш на основу млетачког издања — учвршћује нас у изнетом уверењу.

IV

Шта су све митрополит Стратимировић и парох Витковић имали на уму када су се ангажовали око преводу „*Хексабиблоса*“ није могуће потпуно прецизно утврдити. Ипак, чини се да би се могле издвојити две основне групе услова који су код ова два српска клерика створили мотивацију за предузимање тешког преводилачког подухвата, на основу IV Спаносовог издања *Хексабиблоса*. То су били црквено-правни, с једне и национално-политички фактори, с друге стране. Разуђеност, несрећност и непотпуност православног канонског права које се примењивало у Карловачкој митрополији, налагали су потребу систематизовања нарочито тзв. ауторитативних црквених извора, којима су регулисани и неки приватноправни односи међу Србима у Монархији. Збирка попут византијског *Хексабиблоса*, а посебно његова новогрчка верзија, која је доста простора посвећивала брачном и породичном праву, олакшавала би православно свештенству у Монархији решавање спорних питања која су потпадала под надлежност црквеног права. Уз то, неопходност прилагођавања и модернизовања црквеног православног брачног и породичног права, које је тада обухватало чак веће јурисдикционо пространство

(47) То је онај примерак који се и данас налази у Патријаршијској библиотеци у Београду; њега је митрополит послао Витковићу ради употребе са старим издањем и ради преводу, Архив за историју српске православне карловачке митрополије, 2/19, 1911.

(48) N. J. Pantazopoulos, *op. cit.*, 46.

него у време цара Душана, а у исто време тежња за очувањем његовог ауторитета и надлежности за Србе и Монархији пред налетом просветитељских идеја, могли су бити снажан стимуланс при одлучивању о потреби преводбења *Хексабиблоса*, па макар превод и не био званичан или не доживео „издавање на тип“. С друге стране, сплет друштвено-политичких услова и национална стремљења Срба у Монархији преломних последњих деценија XVIII века, рефлектовали су се у целокупној активности српског грађанства и интелектуалаца, што се нарочито одражавало у делатности централне српске фигуре у политичком животу у Монархији, — карловачког митрополита. Основне координате Стратимировићевог политичког убеђења и ангажовања су биле српска државна национална идеја, борба за очување православља (нарочито пред унијатском пропагандом) и дискретно русофилство. Преводбење православног византијског зборника, који је баш у другој половини тог века био објављен на бугарском и на новогрчком те примењиван са успехом међу православним живљем под отоманском влашћу, уклапало се у основна политичка настојања српских клерика у Карловачкој митрополији. У којој мери је и да ли је уопште притом била присутна свест да би се коришћењем *Хексабиблоса* у православном канонском систему који важи за Србе у Монархији у суштини уводило римско право и тако се он приближавао аустријском праву, није извесно. Је ли жеља за оживљавањем средњовековне српске државне и правне традиције притом била присутна, такође није могуће тачно утврдити. Но, без обзира на неизвесност око одговора на ова и друга спорна питања овде постављена — посебно да ли је превод *Хексабиблоса* произвео бар неке од жељених последица па чини нас се да релевантни извори остављају места закључку да је сплет канонск-правних и национално-политичких момената условио настаanak овог превода, који је могао значити покушај, мада неуспели, зближавање византијскогрчке са црквено-правном чкутуром Срба у Монархији крајем XVIII и почетком XIX века. Могло би се барем рећи да су овај превод тако схватили водећи српски клерици из Карловачке митрополије.

SUMMARY

THE SERBIAN TRANSLATION OF »HEXABYBLOS« BY PETAR VITKOVIC

A small number of sources still offer information that, in the last decade of the XVIII century, the Yegarian priest Petar Vitković translated the famous work of the Thessalonika jurist Constantin Armenopoulos »Hexabyblos« in to the Serbian language by order of the Archbishop Strati-mirović. Although this Serbian translation of the famous Vizantinian codex, unknown and virtually unrecorded in the Yugoslav literature of the history of law, has not been preserved, since the manuscript was burnt in Budapest in 1810, the author has made an attempt to analyse its legal and political significance, as well as the cause of its origin, on the basis of the scarce-direct and indirect- sources.

Two groups of conditions can be distinguished as the possible motivation of the Serbian priests to decide upon this translation: firstly, clerical and legal factors; secondly, national and political factors. The disorderly and incomplete state of the Orthodox Canonian law, which was

in use in the residence of the Archbishop, Karlovac, for the Serbian people in the Austro-Hungarian Empire, necessitated the systematic classification of especially the so-called authoritative church (clerical) sources. What's more, the motive for this translation was also the necessity of the modernization of the Orthodox Church marriage and family law, simultaneously with the aspiration of preserving its authority. On the other hand, the translation of the Orthodox Vizantinian Codex, which at that time had been published in the new Greek and Bulgarian languages, and had successfully been in use among the Orthodox — religious people under the Otoman rule, was in agreement with the main policy of the Serbian Orthodox Church clergy. That policy was, the struggle for the preservation of the Orthodox religion, the idea of national emancipation, and the discrete political inclination toward Russia. However, there are no absolutely verified facts to prove that there was also the aspiration inaugurate the implementation of Roman law in the process, and bring it closer to Austrian law, nor that it was the expression of the wish to enliven the Medieval Serbian State and legal tradition. The translation, however, does clearly represent an attempt to bring closer Greek and Vizantinian legal literature to the clerical and legal culture of the Serbian people in the Austro-Hungarian Empire in the last decade of the XVIII century.

RÉSUMÉ

LA TRADUCTION SERBE DE »HEXABIBLOS« PAR PETAR VITKOVIC

Il n'y a pas beaucoup de sources qui ont gardés le donné que le pasteur Petar Vitković, sur l'ordre de métropolite Stratimirović, a traduit l'oeuvre célèbre de juriste de Thessalonique, Konstantin Armenópoulos nommé Hexabiblos, les dernières années de XVIII siècle. Malgré que cette traduction serbe, inconnue et pas notée en littérature historique et juridique yougoslave, de ce code byzantin, n'est gardé, puisque le manuscrit est brûlé à Buda en 1810, l'auteur a essayé d'examiner son importance juridique et politique et les motifs de son commencement sur la base des sources stériles, directes et indirectes.

On peut détacher deux groupes des conditions qui sont probablement motivés les clercs serbes à aborder la traduction: les conditions ecclésiastiques et juridiques et les conditions nationaux et politiques. Le désordre et la défectuosité de droit canonique orthodoxe appliqué à l'archevêché de Karlovac pour les Serbes en Monarchie d'Autriche, ont enjoint la nécessité de systématisation des sources canoniques autoritaires. La traduction était stipulée par la nécessité de la modernisation du droit canonique sur le mariage et la famille en même temps que la tendance du conservation de son autorité. La traduction de ce code orthodoxe byzantin, publiée en ce temps-là en nouveau grec et en bulgare et efficacement appliquée par le peuple orthodoxe sous l'autorité des Ottomans, était conforme aux tendances politiques des clercs serbes. Celles tendances étaient: la lutte pour le maintien d'orthodoxie, l'idée nationale, et la russophilie discrete. Il n'y a pas des preuves certaines qu'il existait la tendance d'introduction de droit romain et d'approchement de droit autrichien et que c'était le resultat d'envie de vivification d'état médiéval serbe et du tradition juridique. La traduction était, sans doute, l'essai du rapprochement entre la culture byzantine-grecque et la culture d'église et juridique des Serbes en Monarchie à la fin du XVIII siècle.